

LA PRIMERA PROMOCIÓ TURÍSTICA DE SÓLLER: LES VISIONS DELS VIATGERS DEL SEGLE XIX

Antoni Vives Reus*

RESUM: El municipi de Sóller, juntament amb els de Palma o Pollença, fou pioner en el desenvolupament d'una primitiva indústria dels viatgers. La inauguració dels seus primers establiments hotelers a començaments del segle XX, la consolidació del ferrocarril, l'organització d'una primera oferta turística fonamentada en les demostracions de balls folklòrics o la constitució més endavant d'una delegació del Foment del Turisme de Mallorca, són alguns exemples que demostrarien aquesta anterior afirmació. Així, és difícil pensar que tot sorgís d'una espontaneïtat o casualitat. Per això, es fa necessari observar més enrere per tal de cercar com s'efectuà aquest canvi de mentalitat i, com influïren els treballs i les visions dels escriptors del segle XIX. En aquest sentit, l'objectiu d'aquesta comunicació és fer una anàlisi de la visió que tingueren de Sóller els viatgers del segle XIX.

EL DESCOBRIMENT DE SÓLLER. EL PAPER DELS ESCRIPTORS

A partir del segle XVIII i sobretot el segle XIX començarà a aparèixer la figura del viatger. Aquest personatge, envoltat de misteri i romanticisme, és l'antecedent més directe del turista actual. En aquest sentit resulta molt important saber l'opinió que tingueren de la nostra illa en les seves obres, per tal de conèixer la gènesi d'aquest fenomen que ha esdevingut tan transcendent amb el pas dels anys. De tota manera és molt important no oblidar que aquests viatges estigueren reservats a les classes socials més benestants i, per tant, només una minoria social privilegiada va poder gaudir del descobriment i coneixement de la nostra terra. D'entre aquests, la majoria no va deixar constància de la seva estada en forma d'opinions, descripcions o vivències.

Pel que fa als llibres de viatges, aquestes són unes de les obres més antigues de la humanitat. La causa, tal volta sigui la necessitat que han tingut les persones d'explicar amb les seves paraules i dibuixos les sensacions que han tingut quan han conegut o descobert un nou espai geogràfic. Les obres de molts d'aquests viatgers foren una de les millors promocions que tingué la nostra illa en aquells primers moments. Aquestes descripcions geogràfiques, històriques, artístiques o literàries configuraren el punt de partida del que seria la futura font econòmica de les nostres illes. A l'hora de tractar Sóller, cada escriptor ho ha fet seguint les seves vivències i els seus criteris, sent els temes més tractats el del paisatge, la riquesa econòmica i agrícola, les descripcions urbanes, en especial les dels seus edificis i el port o el caràcter dels sollerics. A continuació s'exposaran els viatges i viatgers més

* tonitovives@hotmail.com

destacats de l'esmentada etapa, els quals, a partir de les seves obres, foren els que dugueren a terme la primera promoció turística de Sóller.

Un d'aquests primers romàntics fou José de Vargas Ponce (1760-1821), el qual a partir de la seva estada a l'illa l'any 1784 i als seus contactes amb la *Sociedad Económica de Amigos del País* i l'assessorament del cardenal Antoni Despuig, publicà l'any 1787, *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*. Aquesta obra és considerada per alguns investigadors¹ com l'inici de la divulgació del coneixement de la realitat insular i, per tant, l'origen del turisme a les nostres illes. A més a més l'obra seria un referent cabdal per a una bona part dels escriptors posteriors al segle XIX.

L'objectiu de l'obra de Vargas Ponce era la realització d'un estudi geogràfic dels mapes hidrogràfics dels espais costaners mediterranis. El resultat final de l'obra és molt més ampli que el seu projecte inicial, així no només parlarà de temes científics, sinó que també d'aspectes històrics, culturals i sobretot econòmics.

En la seva descripció Vargas Ponce només farà una referència directa a les viles que tinguin una major importància hidrogràfica, com són les fonts termals de Campos, Ses Salines, l'albufera d'Alcúdia, Pollença, Lluc, Sóller o Palma. Pel que fa referència a Sóller volem destacar el següent²:

«A la baxada de esta Sierra se presenta el delicioso Valle de Soller de tres leguas y média de circunferencia, rodeado de montes, en cuyas faldas se ven unos bosques de bien ordenados olivares: toda la llanura se halla regada con diferentes arroyos, que uniéndose en un solo ramo en la inmediaciones de la Villa de este nombre, después de haber beneficiado el suelo inmediato á medida del deseo de los infatigables Colonos, desagua en la mediana del Puerto. Este Valle visto desde lo alto parece un confuso bosque de árboles, que hasta en el rigor del invierno conserva su amena frondosidad; pero examinado desde cerca se conoce, que lo que parecía confusión todo es orden. La mayor parte de este terreno está destinado al cultivo de naranjos y demás árboles frutales, y es tanta la abundancia de ellos, que se cuenta un año con otro produce á los vecinos de la Villa de Sóller la cosecha de las primeras, una entrada de 40 pesos, a causa del bien establecido comercio con los Puertos de la inmediata Costa de Francia.

La Villa de este nombre es hermosísima y la más rica de toda la Isla: los edificios que contiene no son magníficos ni de grande extensión; pero propios y decentes, y como cada porción de terreno la considera el amo como

1 Segons: BARCELÓ PONS, Bartomeu; FRONTERA PASCUAL, Guillem (2000): "Història del turisme a les Illes Balears", *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears*, Ed. Fundació La Caixa, Barcelona, pàg. 17.

2 VARGAS PONCE, Jose (1983): *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*, José J. de Olañeta Editor, (edició facsimil), Col. Pequeña biblioteca calamvs scriptorivs, núm. 71, Barcelona, pàg. 29-30.

una mina de inagotable riqueza, en lugar de dedicarla á obras de sola ostentación, la emplea en hacerla un sitio ameno, y al mismo tiempo utilísimo.»

Alguns viatgers d'aquesta primera època, com Jeroni de Berard i Solà (1742-1795), amb la seva obra *Viaje a las villas de Mallorca* de l'any 1789, a més de difondre un alt nivell de contingut descriptiu, incorporà plànols i elements que ajudarien a difondre amb una millor realitat l'illa de Mallorca. Tot i a les limitacions del segle XVIII, aquest militar i erudit aconseguí una publicació molt moderna en el seu temps.

En el seu treball introduí elements molt interessants, com certs plànols iconogràfics i mapes dels corresponents termes municipals, així com estadístiques de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País. Del seu treball es percep una gran preocupació per la geografia humana; això queda palès quan de cada vila fa una menció específica als seus veïns.

En el seu projecte li ajudaren certes persones il·lustrades, com el capellà Sebastià Sans, en matèria de plànols i dibuixos, o l'artista Cristòfol Vilella Amengual (1742-1803).

En el seu llibre, Berard descriu la realitat illenca de cada una de les viles i els seus termes. L'objectiu era aconseguir recopilar en una mateixa obra, tota una documentació descriptiva de tots els pobles illencs. Malgrat el seu gran esforç, l'autor moriria deixant la seva obra inacabada i només es conservarien alguns dels seus plànols.

Dins la seva descripció precisa del terme de Sóller, crida una especial atenció la que adquireix el seu port, del qual assenyalà el següent³:

«El puerto de Sóller, famoso por su comercio de naranjas, dista siete leguas de la punta de Rebasada en Andrache. Su boca es estrecha, de tierras altas con puntas que se proyectan. Es difícil de conocer al que no tenga práctica en que no se le oculte la Torre Aycate, que está al fondo del puerto. Tiene agua para toda clase de embarcación, pero es tan crecida la mar que entra con los vientos al NO y N. que no hay punto todo él en que sobre sus amarras pueda estar seguro un falucho, por cuyo motivo a la parte del N. y E., que llaman la Punteta, poco más allá de la ermita de San Ramón, se está construyendo un muelle, de los productos de un sueldo por carga de naranjas de las que traen con machos al puerto para embarcar, a que contribuye Su Majestad franqueándolos la pólvora, de balde, que se necesita para romper las piedras.»

3 BERARD, Gerónimo de (1983): *Viaje a las villas de Mallorca*, Ed. Luis Ripoll (edició facsimil), Palma, pàg. 66.

Una de les primeres guies preturístiques⁴ és el *Kalendario y guía de forasteros en el reyno de Mallorca* de l'any 1799. L'obra proporcionava un llistat d'informació molt considerable i bastant precisa per als qui havien de visitar l'illa.

En el segle XIX es multiplicaren les visites de viatgers a l'illa. La seva gran abundància fa que només ens puguem aturar en aquells que tingueren una visita rellevant, bé per la seva posterior publicació d'obres o perquè la seva estada a l'illa fou tot un esdeveniment social.

Tot just encetat el nou segle, l'any 1800, ens visità, durant un període de cinc anys, André Grasset de Saint Sauveur (1757-1810), il·lustrat francès enviat suposadament pel propi Napoleó I, que tenia la missió d'estudiar el nostre arxipèlag des d'un punt de vista estratègic i comercial. Fruit de la seva estada redactà un llibre molt complet de caràcter descriptiu l'any 1807 amb el títol *Voyage dans les îles Baléares et Pithiuses*, el qual no fou traduït al castellà fins l'any 1952 i on trobem reproduccions xilogràfiques de l'artista Pere Quetglas "XAM" (1915-2001).

L'obra és un aplec documental de moltes obres anteriors⁵, però que alhora aporta molta informació de temàtiques molt dispars, com la geografia, la toponímia, el clima, l'economia, la llengua o els costums dels illencs.

Un dels aspectes que tractà l'escriptor en el seu treball i que crida molt l'atenció és el clima. S'ha de tenir en compte que les descripcions climatològiques o l'anàlisi de les temperatures resulta cabdal a l'hora de programar futurs viatges a un indret. En aquest sentit, les paraules de Grasset poden ser tingudes en compte com un clar element per a la promoció d'aquests viatges del segle XIX. A continuació reproduïm un petit fragment de l'escrit⁶ de l'autor, on parla de la benevolència del clima illenc:

«El clima de Mallorca es templado; las montañas que rodean esta isla la protegen contra los vientos del norte; sin embargo, a veces, del norte, se desencadenan vendavales que, procedentes de las montañas, refrescan mucho la atmósfera del llano y ocasionan daños a menudo considerables; desarraigan y arrastran gran parte de los olivos que cubren estas montañas. En verano, los vientos frescos del mar moderan los grandes calores. El clima de Mallorca varía según la variedad de los parajes. En el mes de agosto, el que habita en la montaña no se siente incomodado por un calor excesivo; el

4 Pel que fa referència a l'anàlisi de les principals guies preturístiques cal consultar: PICORNELL, Climent (1989): *Turisme i Territori a les Illes Balears*, Vol. II, tesi doctoral (inèdita), Palma, pàg. 196-201.

5 L'autor abans de començar a fer l'anàlisi de la seva obra, comenta els treballs dels principals historiadors i geògrafs que han tingut una major rellevància en la història de l'illa, dient que la majoria d'informació de les seves obres presenta grans llacunes, excepte l'obra anteriorment esmentada de José Vargas Ponce.

6 GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André (1952): *Viaje a las islas Baleares y Pithiuses*, Ed. RODA (Gráficas Miramar), Palma, pàg. 51-52.

que vive en la costa oriental de la isla no experimenta apenas el frío en invierno.»

L'objectiu del treball d'André Grasset de Saint Sauveur era donar a conèixer l'estat de les illes en un moment històric molt determinat, d'aquí que esdevingui una obra de referència per a qualsevol estudi illenc d'inicis del segle XIX. En aquest sentit, resulten curioses les impressions que recollí Grasset de Sóller⁷:

«El poble de Sóller és un dels més bells i ben edificats de l'illa, però no ofereix cap particularitat digna d'atenció. Del que primer li parlen els mallorquins a un foraster que arriba és de la famosa vall de Sóller: ho fan amb complaença, amb un èmfasi, que desperta la curiositat. Entren presses d'anar a visitar-la, i de fruir les meravelles que ens acaben de descriure; hom es prepara per recórrer una vall que l'art, secundant els dons de la natura, ha transformat els jardins encantats; després d'haver admirat la riquesa del terreny i la bondat del lloc, el visitant se'n torna lamentant que els illencs no en traguin més profit.»

Un dels erudits romàntics francesos que també deixà un testimoni escrit de la seva visita a l'illa fou Jean-Joseph Bonaventure Laurens (1801-1890), amic de George Sand i Fryderyk Chopin, que l'any 1840 publicaria a París l'obra *Souvenirs d'un voyage d'art a l'île de Majorque*. Cal saber que el text de Laurens fou el punt de partida que motivà l'escriptora George Sand perquè redactés la seva cèlebre novel·la "Un hivern a Mallorca".

L'obra de Laurens és una peça clau que descriu i analitza detalls de l'illa, que fins llavors havien passat desapercebuts a altres viatgers. El seu esperit romàntic impregna gairebé tota la seva obra. Destaca el seu segon capítol dedicat a la ciutat de Barcelona, on fa un breu repàs en forma d'itinerari als monuments arquitectònics i artístics –sobretot la catedral– i als llocs d'un major interès cultural.

Després el llibre se centra fonamentalment en els monuments arquitectònics de Palma (La Seu, la Llotja, els Banys Àrabs, el castell de Bellver, els convents, les parròquies, els palaus i les cases mallorquines), però també introdueix certs aspectes de les viles de Sóller i Valldemossa. Els dos darrers capítols fan referència a les vestimentes típiques mallorquines i a la música tradicional. Crida l'atenció la perillositat que visqueren alguns d'aquests viatgers a l'hora de dibuixar alguns construccions estratègiques. Aquí reproduïm un fragment⁸ de l'obra de Laurens que explica com fou detingut a Sóller per dibuixar la fortalesa del port, cosa que en aquells moments estava prohibida:

7 GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André (2002): *Viatge a les Illes Balears i Pitiüses*, Ed. Banca March, Palma, pàg. 35.

8 LAURENS, Jean-Joseph (1971): *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, Ed. Ediciones de Ayer, Palma, pàg. 87-88.

«A través de tanto verdor y frondosidad, pudiendo apenas descubrir el cielo, quise verificar una corta excursión hacia el puerto, que dista una legua poco más o menos. El único objeto que cautivó mi atención, a mi llegada, fue una mole, color ocre oscuro, colgada sobre rocas y rodeada de un espeso vallado de cactus. Empecé por rodear esta antigua construcción, a fin de escoger el mejor punto de vista; y penetré luego en su interior en busca de algunas indicaciones sobre su historia y su destino; pero no descubrí más que un sótano deshabitado. Entonces, tomando asiento en el sitio que había elegido, saqué mis lápices para dibujar en mi álbum las formas del castillo. Más apenas había perfilado su figura, cuando vi arrojarse sobre mi cuatro individuos, enseñando los unos un semblante capaz de causar miedo, y los otros un continente capaz de reír: había cometido el delito de levantar el plano de una fortaleza, lo cual estaba prohibido por la leyes del reino y, por esta causa, desde aquel momento estaba preso.

Distaba mucho de poder manejar con elocuencia el idioma español, para demostrar a aquellas gentes lo absurdo de su proceder; y por consiguiente me fue necesario recurrir a la protección del cónsul francés en Sóller. Más por mucho que se apresurara, no dejé de estar detenido tres horas mortales, custodiado por el señor Seis-dedos, gobernador del fuerte y verdadero dragón de las Hespérides. Algunas veces tuve la tentación de arrojar al mar, desde lo alto de los bastiones, a este individuo y sus arreos militares, pero su risible catadura desarmaba en seguida mi cólera. [...].

Al fin y al cabo regresé a Sóller, riendo alegremente de haber sido tomado por un enemigo de la patria y de la Constitución.»

L'any 1841 l'escriptor polonès Charles Dembowski publicà a París *Dos años en España y Portugal durante la Guerra Civil 1838-1840*, una obra que resumia les seves experiències en forma de cartes d'un llarg viatge per les terres espanyoles i portugueses entre els anys 1838 i 1840. Entre les seves cartes redactades durant l'any 1839 tenen una especial importància les dues que escrigué a l'illa.

En aquests dos documents Dembowski descriu amb una gran precisió la situació general en què es trobaven els mallorquins els mesos de gener i febrer de 1839. L'autor parla de temes tan dispars com són la política, la societat, l'economia, els transports, els monuments, la religió i algunes festes tradicionals.

Pel que fa referència a la temàtica social, el visitant polonès no té pèls en la llengua quan parla del caràcter dels mallorquins. A més a més, la imatge que li produí el poble de Sóller durant la seva excursió a la zona fou la següent⁹:

«No tengo nada nuevo que decirs acerca del valle de Sóller. Como en el tiempo en que visitasteis esta isla afortunada, Sóller goza de una primave-

9 DEMBOWSKI, Carlos (1931): *Dos años en España y Portugal durante la Guerra Civil 1838-1840*, Ed. Espasa-Calpe, Col. Universal, núm.1188-1190, Vol. 2, Madrid, pàg. 163.

ra eterna, y está aún cultivada por entero de naranjos. Me han asegurado que envía anualmente a Francia por valor de más de cien mil escudos de naranjas. Calculad estas naranjas a un franco el céntimo y tendreis para cubrir de ellas toda la República de San Marino.»

La proximitat geogràfica amb les terres catalanes propicià que molts catalans il·lustrats tinguessin la possibilitat de viatjar i conèixer la realitat illenca. Un d'aquests viatgers fou el terratinent Josep Antoni Cabanyes i Ballester (1797-1852), que romangué a l'illa per qüestions de seguretat entre l'any 1837 i 1839. La seva vinculació dins el món del camp quedà impregnada en el seu llibre *Notas y observaciones hechas en mi viaje y permanencia en Mallorca*.

Una altra característica fonamental de la seva obra és el seu llenguatge planer i col·loquial, la qual cosa permet un contacte molt proper de l'autor amb el lector.

Resulta necessari advertir que aquesta obra no fou descoberta a la Casa dels Cabanyes¹⁰ de Vilanova i la Gertrú fins als anys seixanta del segle XX i no fou publicada fins l'any 1970. D'aquí que fins aleshores no hagi estat un instrument vinculat a la història de la promoció d'aquests primers viatges a terres mallorquines. No obstant, el seu contingut fa que mereixi ser tinguda en compte a l'hora de plantejar aquest treball. A continuació reproduïm un fragment que descriu el vall i explica els motius del com i el perquè és una terra molt bona per a l'agricultura¹¹:

«Sóller, o Sa Olla en mallorquín, quiere decir La Olla, y realmente, bien mirado, la pequeña llanura o valle en qué está situado aquel pueblo es como el fondo de una inmensa Olla formada por altísimas montañas que la cercan por todas partes; de modo que desde la plaza del pueblo se descubren, por encima los tejados de las casas, las erguidas puntas de los picachos que la coronan por todos lados; [...].

Por esta descripción es fácil conocer que, con el tiempo, se ha depositado al fondo de este valle la tierra mejor de las laderas y ha formado el suelo tan pingüe y fértil sobre el cual se halla Sóller, colocado casi en el centro de la pequeña llanura, la cual por la parte más dilatada no llegará a tres cuartos de hora de diámetro. Luego los abundantes manantiales que, saliendo de tanta montaña ofrecen por todas partes un precioso riego, acaban de fertilizarlo. Esta llanura es propiamente un continuo jardín sembrado de una infinidad de árboles frutales como son cerezos, manzanos, perales, etc., todos sumamente frondosos y elevados, pero los que más abundan son los naranjos, que, plantados en regulares tres bolillos distantes seis pasos y a veces cinco y sólo cuatro, forman unas dilatadas calles cubiertas de un espeso techo que permite el paso de un sólo rayo solar. [...].»

¹⁰ Veure l'estudi i comentaris de Joan Rius i Vila dins: CABANYES BALLESTER, Josep Antoni (1970): *Notas y observaciones hechas en mi viaje y permanencia en Mallorca*, Ed. Pòrtic, Barcelona, pàg. 11-68.

¹¹ *Ibíd.*, pàg. 108.

Des de l'àmbit intern i malgrat només sigui una menció, cal assenyalar que es publicaren en aquesta primera època algunes obres de gran interès per a la indústria dels viatgers, com fou el *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* de l'erudit Antoni Furió (1798-1853) editat a la impremta Gelabert l'any 1840, del qual destaca el seu gran nombre de làmines. A continuació volem reproduir un fragment de l'obra de Furió que narra com és l'arribada al poble¹²:

«Después de haberse elevado el viajero por una cuesta áspera 562 metros, un espectáculo tan nuevo como magnífico se presenta á su vista. A cada lado ve levantarse agigantados montes llenos de quebradas, con mil picachos que al parecer quieren desplomarse sobre él, habitación de aves de rapiña y de cabras salvajes. A sus pies un espantoso y profundo valle aumenta el pavor y la admiración del curioso que sin advertirlo se desliza por una cuesta serpenteada entre mil yerbas olorosas y salutíferas al jardín de las Espérides, como las apellida el viajero francés.

Soller se halla situada dentro de un frondoso valle rodeado de altísimos montes, y por esto los árabes la llamaron Sullar ó Sulber, que es lo mismo que concha. [...]»

D'altra banda, també cal destacar el treball de l'escriptor català Pau Piferrer i Fàbregues (1818-1848) i el dibuixant Francesc Xavier Parcerisa (1803-1876) que, sota la col·lecció general *Recuerdos y Bellezas de España*, dedicaren un volum a les Illes Balears a partir de la seva estada l'any 1841. Aquesta obra seria ampliada a la resta d'illes l'any 1888 per l'historiador mallorquí Josep Maria Quadrado (1819-1896).

A més de tots els detalls i anècdotes històriques de les Illes, l'obra és eminentment descriptiva. D'aquí que el paisatge de muntanya adquireixi un valor fonamental dins el treball. De la bellesa natural de Sóller, entre d'altres coses, es diu el següent¹³:

«La naturaleza, ciñendo de montañas el vicioso valle de Soller, reunió contrastes los más pintorescos como de intento para que la belleza de ese pénsil hiciese mella así en los que á él bajasen como en quien le dijese adiós escalonado las cumbres. Este contraste se ofrece muy vivo y enérgico cuando por una cuesta estrechísima y rápida que serpentea entre precipicios trepamos con fatiga el Barranch, ya nos paremos con asombro á contemplar las moles que amagan nuestras cabezas, ya sigamos con la vista hasta el hondo los flancos peñascos.»

12 FURIÓ, Antonio (1840): *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, Imp. Pedro José Gelabert, Palma, pàg. 124.

13 PIFERRER, Pablo; QUADRADO, José Maria (1888): "Islas Baleares", *España sus monumentos y artes-su naturaleza e historia*, Imp. Editorial de Daniel Cortezo y C^a, Barcelona, pàg. 1026.

Un altre català que romangué una temporada a l'illa fou l'escriptor Joan Cortada i Sala¹⁴ (1805-1868). La seva obra *Viaje a la isla de Mallorca en el estío de 1845* ja fou molt més precisa que les anteriors i crida l'atenció perquè incorporà certes reflexions personals de caire ideològic.

El viatger Joan Cortada residí amb la seva família a l'illa per motius polítics; no debades visqué en primera persona la Guerra del Francès, però, en aquest primer viatge no escriuria cap obra. No seria fins l'any 1845 quan coneixeria i editaria la seva obra anteriorment esmentada. Des del punt de vista formal, l'obra fou estructurada com un dietari dels mesos d'estiu d'aquell any 1845.

El contingut del llibre és una anàlisi comparativa entre el caràcter mallorquí i el peninsular, on afirma que el primer és millor que el segon. L'autor no dubtà gens ni mica a l'hora de lloar la societat mallorquina, i ho ve fer des de distintes vessants molts diferents; d'una banda, com ja s'ha dit, en el caràcter - que qualificà de tranquil i bondadós -, els costums i, finalment, una descripció de les principals viles amb les seves gents i construccions monumentals. No obstant, l'experiència viscuda a Sóller no confirmaria aquesta anterior afirmació. Prova d'això, és el que relatà Cortada en el següent fragment¹⁵:

«La villa es grande, bastante bien empedrada y hay en ella mas movimiento del que se ve en la mayor parte de pueblos de la isla. Hemos parado en una posada que tiene fama de ser la mejor y de la cual por ahora no es posible formar concepto. Sin embargo han sido malos antecedentes el ver que á nuestra llegada la posadera ni siquiera nos ha saludado, el introducirnos en un cuarto cuyas camas ocupadas en la anterior noche por otras gentes aun estaban sin doblarse y el ver colgado en el postigo de una ventana un asqueroso candil cuya luz alumbraría ayer a nuestros predecesores. Ciertó que no siempre las cosas corresponden á sus antecedentes, pero cuando estos son malos no suele ser bueno lo que viene tras ellos.»

A partir de la segona meitat del segle XIX es produirà de forma gradual un canvi en aquests tipus d'obres. Així, apareixeran de mica en mica les primeres obres literàries típicament turístiques. Malgrat això, es continuaran publicant obres de temàtica descriptiva i les anomenades guies comercials.

Sens dubte, el viatger que tingué una major repercussió dins la vida social i cultural illenca a finals del segle XIX fou l'arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena (1847-1915) qui, a partir de l'any 1867, visitaria moltes vegades la nostra illa. De totes les publicacions impulsades referents a les

14 AAVV (1989): *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Vol. 4, Ed. Promomallorca, Inca, pàg. 131.

15 CORTADA, Juan (1948): *Viaje á la isla de Mallorca en el estío de 1845*, Imp. Mossèn Alcover (edició facsímil), Col. Reedición Obras de Ayer, núm. 1, Palma, pàg. 172-173.

Balears, la que tingué un major pes fou el *Die Balearen in Wort und Bild geschildert* (Les Balears descrites per la paraula i la imatge).

El *Die Balearen* fou un gran projecte que dugué a terme l'arxiduc Lluís Salvador gràcies a la col·laboració de diversos experts, els quals emplenaren els anomenats qüestionaris metodològics o *tabulae ludouicianae* que serviren per a la configuració d'aquesta obra magna de set volums. Són molt nombroses les referències a Sóller dins aquesta obra magna, no obstant, en volem reproduir una que fa referència a la dependència econòmica de la taronja que tenia Sóller i que relata les terribles conseqüències d'una epidèmia que afectà a aquests tipus d'arbres¹⁶:

«Los naranjos, cuyo crecimiento se vio favorecido por tales circunstancias, se ofrecían en Sóller en pleno desarrollo y con intenso color verde cuando, súbitamente, hizo en marzo un frío desacostumbradamente extremo; ya en abril pudo verse como iban amarilleando las hojas y enfermaban los árboles, algunos de manera irreversible. [...]. Desde Sóller se extendió luego gradualmente a otros términos, y en pocos años destruyó casi por completo todos los naranjales de la isla»

Una altra visió, més general i amable, que tingué l'arxiduc Lluís Salvador, de Sóller, és la que reproduïm a continuació¹⁷:

«Sóller es, indiscutiblemente, la villa más hermosa de la isla y no vacilo en decir que es uno de los pueblos más hermosos del mundo, pues todo se encuentra reunido en él. La grandiosa belleza del paisaje de sus alrededores, la fertilidad de su suelo, su riqueza en agua que baja de las cumbres formando centenares de arroyos, el vivo perfume de azahar que impregna el aire, todo cobijado por un cielo claro y luminoso juntamente con un clima luminoso y sano, vienen a confirmar nuestra afirmación anterior; la elevada cordillera lo protege de todos los vientos, si bien en invierno, después de la puesta de sol, el aire es algo húmedo. La concienzuda limpieza del pueblo, y la llaneza y cordialidad de sus habitantes se une a una gran amabilidad, todo preservado por la proximidad del mar y estimulado por la vecindad del único puerto bueno de la costa Norte. Éste es uno de aquellos lugares del mundo al que uno se acogería y con agrado se libertaría del dominio del viajar, para morar en él disfrutando de un reposo al que nada estorba.»

Altres obres posteriors de l'arxiduc que poden ser tingudes en compte quan s'analitza la història de la promoció turística són "Catalina Homar", de l'any 1905, "Allò que algú voldria saber", del 1909, "Els castells roquers de Mallorca, història i tradició" de 1910, "Porto Pí a la badia de Palma de

16 LUÍS SALVADOR, Archiduque de Austria (1987): *Las Baleares por la palabra y el grabado*, Ed. Caixa de Balears (edició facsímil), Vol. 5, Palma, pàg. 229-230.

17 LUIS SALVADOR, Archiduque de Austria (1955): *Los pueblos de Mallorca. El estribo norte de la Sierra y sus cumbres*, Imp. Mossén Alcover, Palma, pàg. 104.

Mallorca" (1914) o "*Torres i talaies de Mallorca*", de 1916. La major part de les seves obres han estat reeditades.

Aquest il·lustre personatge, durant les seves llargues estades a l'illa, tingué allotjats molts de convidats il·lustres, com el pintor català Santiago Rusiñol, Miguel de Unamuno o Jacint Verdaguer. Aquests fets foren considerats com una autèntica promoció turística de l'illa.

L'anglès Charles Toll Bidwell (s. XIX-1887) romangué a l'illa entre l'any 1868 i el 1875. Durant la seva estada, a més de combinar la seva tasca professional com a cònsol anglès de les Balears, també recopilà una informació molt variada del nostre arxipèlag que publicaria en forma de llibre anomenat *The Balearic Island*, a Londres, l'any 1876.

Pel que fa a la seva anàlisi de contingut destaquen les seves descripcions de l'evolució històrica illenca, de l'econòmica, de l'ensenyança, de la pública, de les publicacions periòdiques, del fenomen religiós, dels ports i de la vida quotidiana. També crida molt l'atenció l'interès per la Beata Santa Catalina Tomàs i les diferents tendències polítiques.

Pel que fa referència a la descripció dels ports mallorquins, aquí reproduïm un fragment¹⁸ de gran interès:

«In the island of Majorca there are twelve ports or harbours, the five principal of which are those of Palma, Andraix, Soller, Alcudia, and Porto Colom; but the port of Palma is the only one really open to foreign trade, although the English Land Company have the privilege of discharging at Alcudia the vessels consigned to them there, and Soller is open for the receipt of timber. The great want of this island is good and safe port in Palma Bay. This fine bay, 13 kilometres in depth, is formed by Cape Cala Figuera and Cape Blanco, which are distant from each other nearly 25 kilometres.»

El seu llibre a més incorporà una sèrie d'apèndix documentals de gran interès, pel que fa referència a qüestions demogràfiques, econòmiques, meteorològiques o algunes taules amb els diferents sistemes de mesures. A més a més crida l'atenció la incorporació d'un mapa de Mallorca realitzat per un caputxí del convent de Palma l'any 1833.

Per la seva importància volem reproduir un altre petit fragment de l'obra del cònsol Bidwell, on només es fa referència al port solleric i més a especialment a les seves dificultats d'entrada i sortida¹⁹:

18 BIDWELL, Charles Toll (1876): *The Balearic Islands*, Ed. Sampson Low-Marston-Searle & Rivington, Londres, pàg. 309-310.

19 BIDWELL, Charles Toll (1997): *Les Illes Balears*, Ed. Lleonard Muntaner, Col. Llibres de Viatges, núm. 1, Palma, pàg. 187.

«El port de Sóller no és massa segur a causa del mal temps provocat pels vents del nord i del nord-oest. Diuen que a dotze milles hi ha un banc perillós, que segueix la direcció est-nord-est i d'oest-sud-oest, on només hi ha de dotze a tretze peus d'aigua. Encara que segons els pescadors sollerics aquest banc no existeix.»

D'aquest període crida molt l'atenció l'obra descriptiva *Letters from Majorca* de Charles William Wood (s. XIX). Aquest escriptor anglès, juntament amb el seu acompanyant anònim "H.C.", visità entre el 1886 i el 1887 bona part de l'illa. L'obra es publicaria un any després a Londres. Les seves sensacions foren escrites en forma de carta a la seva germana. Com la majoria d'obres d'aquests viatgers, les descripcions són la base dels seus escrits, tot i que el que crida l'atenció de Wood és que els seus escrits epistolars van dirigits a un familiar de confiança. Aquest fet li permeté exposar una llarga llista d'opinions, percepcions i sensibilitats personals de la seva estada a l'illa que, tal volta, no hagués documentat. Dins la seva obra mereix una atenció especial, pel seu interès cultural, l'entrevista que mantingué amb l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria.

Les làmines de la seva obra, que superen quasi el centenar, foren dibuixades pel seu anònim acompanyant "H.C.", tot i que a partir de la qualitat de les làmines de la segona part del llibre es pensa que foren concebudes a partir de fotografies i d'una forma totalment distinta a les primeres.

Els tallers familiars sollerics i el contrast entre la bellesa natural i les seves gents foren uns temes que fascinaren a Wood. A continuació proporcionam un fragment de l'obra que retrata algunes d'aquestes vivències i explica les seves impressions dels veïnats de Sóller²⁰:

«Sóller parecía más vieja y pintoresca que nunca, y los habitantes, que se iban acostumbrando a nuestra presencia distinguida, nos contemplaban con menos curiosidad cuando pasábamos por las calles.

A través de las puertas y las ventanas vimos, como de costumbre, los signos de la vida de todos los días. Oímos el ruido del telar, el ir y venir acompañado de la lanzadera; sonidos que para mí, sin saber por qué, tenían un peculiar y melancólico encanto. [...].

Mientras andábamos por Soller, nos maravilló nuevamente el lugar. En todas partes había luces y sombras. El cielo azul era profundo y claro sobre las casas, los colgantes aleros matizaban sus sombras sobre los muros. H. C. se sentía extrañado. Tomamos fotografías, y algunos apuntes rápidos de ventanas antiguas y curiosos portales. Luego nos sentamos en uno de los puentes, sumiéndonos en la contemplación del mundo que nos rodeaba.

Hay algo triste y deprimente en Sóller. Rodeada de montañas, como ya le dije, resulta enervante. Mucha gente está pálida, y presenta un aspecto

20 WOOD, Charles W. (1968): *Cartas desde Mallorca*, Ed. Ediciones de Ayer, Palma, pàg. 195-196.

enfermizo, carente de vigor y energía, en consonancia con las líquidas y suaves entonaciones de ella a su manera.»

Un altre escriptor que visità l'illa en aquest període fou Gaston Charles Vuillier (1847-1915) el qual, a partir de la seva estada a Còrsega, Sardenya i les Balears, publicà a la capital parisenca, el 1893, l'obra *Les îles oubliées*. L'obra fou reeditada per Francesc de Borja Moll l'any 1973 i, en el seu pròleg, Moll²¹ afirma que Gaston Vuillier fou més un pintor que no pròpiament un literat, però que això no ha de restar interès a la seva obra, sobretot si es té en compte la seva gran difusió a través de les seves traduccions, reedicions i adaptacions.

Els dibuixos de Vuillier són d'una gran qualitat i intenten molt acuradament comunicar les sensacions del protagonista. Dins quasi totes les làmines apareixen els seus personatges, que anirà descrivint o donant a conèixer en els seus itineraris.

Un aspecte destacat de l'obra de Vuillier és la seva voluntat de transmetre al lector les seves vivències i contactes amb els nadius d'altres indrets. De fet, introdueix molts de protagonistes de condicions socials molt dispars, a partir dels quals viu més intensament les seves històries.

Certes descripcions de Vuillier són molt interessants, ja que ens ajuden a entendre una mica millor la vida quotidiana illenca, com els les vestimentes típiques de la gent dels pobles. Prova d'això, és el següent fragment de l'obra de Vuillier²²:

«És a Sóller on per primera vegada, he vist molts homes amb l'antic vestit mallorquí. La majoria són d'edat, ben plantats, de fesomia plena d'energia i de dolçor a la vegada.

Duen calçons amples bufats baix dels genolls, el petit guardapits, el mocador com una cinta al voltant del cap, fermat a darrere i les puntes del qual pengen flotants.

Vestits així, s'assemblen als grecs moderns. Els diumenges i els dies de festa, afegeixen a aquest vestit un capell d'ales amples i un abric de drap comunot amb mànigues llargues. [...]

Les dones, amb els ulls negres, les celles espesses i la pell bruna clara, justifiquen llur reputació de bellesa. Les faccions de la cara són regulars, i llur qualitat distintiva és la calma de la fesomia.»

Tot i que foren molt poc habituals les visites de viatgers alemanys, cal tenir present l'estada del metge i naturalista Hermann Alexander Pagenstecher (1825-1889), que l'any 1867 publicà a Leipzig el llibre *Die Insel Mallorca. Reiseskizze*

21 VUILLIER, Gaston (1973): *Les illes olvidades. Viatge a les Illes Balears*, Ed. Moll, Col. Els Treballs i els Dies, núm. 10, Palma, pàg. 7-8.

22 *Ibid.*, pàg. 79.

von Dr. Pagenstecher mit sieben landschaftlichen Ausichten in Holzschnitten. (La isla de Mallorca. Reseña de un viaje por el Dr. H.A. Pagenstecher, catedrático de la universidad de Heildelberg).

De l'obra destaquen les seves descripcions científiques amb una clara preocupació per la precisió de formes i contingut. Malgrat sigui una obra tècnica també fa una certa anàlisi dels costums i tradicions autòctones, com la vida en els mercats, el món ciutadà de les Rambles o les tertúlies del Teatre. L'obra, des del punt de vista formal està estructurada a partir dels diferents itineraris que realitzà Herman Pagenstecher pels principals pobles illencs, com Alcúdia, Inca, Valldemossa, Manacor, Pollença o Sóller.

Dels relats de les excursions que efectuà per Sóller destaquen els petits detalls descriptius. Un fragment que explica el retorn al poble després d'una excursió per la zona és el següent²³:

«Eran las siete cuando entrábamos en Sóller, y la luna brillaba en el firmamento. Sumergida la villa en medio del sombrío follaje de los huertos que la rodeaban y llenaban el valle, producía un efecto agradable, que se aumentaba con las innumerables casas blancas esparcidas por los huertos y con las torres de la iglesia. En la suave atmósfera del anochecer, venían envueltas las agudas notas del ruiseñor. Entramos en la fonda que estaba aseada y la patrona nos recibió con mucha amabilidad y nos preparó una cena confortante. El mayordomo Tomeu nos había acompañado y preparaba lo necesario para la expedición del inmediato día.»

El professor alemany no dubtà en combinar el contingut de la seva obra entre aspectes científics i els costums quotidians de la societat illenca. Els transports moderns és un tema que està molt present dins l'obra, ja que l'autor destaca la importància d'aquest tipus de comunicacions a l'hora d'emprendre aquests viatges. L'autor descriurà amb molta precisió els sistemes de comunicació terrestres, ferrocarrils i marítimes.

Des del punt de vista interior, tampoc es poden menysprear alguns treballs que contribuïren a difondre un clima de coneixença de Sóller. Així, a tall d'exemple cal tenir en compte els dos volums de la *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*, editada el 1878 pel prevere solleric Josep Rullan. De l'obra, tot i tenir un caràcter local, entre d'altres coses, s'han de destacar les descripcions de la seva secció geogràfica o les descripcions històriques dels edificis més importants de la vila.

Tot i ja no ésser del segle XIX voldria fer una referència a l'obra *Mallorca artística, arqueològica, monumental*, publicada a Barcelona el 1904 i dirigida per Miquel Parera Saurina, la qual es una vertadera mostra de la importàn-

23 PAGENSTECHER, H. A. (1989): *La Isla de Mallorca. Reseña de un viaje*, Ed. El Drac Editorial (edició facsímil), Palma, pàg. 96.

cia que adquirirà el tema cultural dins la promoció turística de l'illa. L'obra seria redactada per l'intel·lectual Benet Pons i Fàbregues. La importància que adquirirà el patrimoni artístic-cultural queda palès en el següent fragment²⁴:

«Su importancia fué creciendo á medida que aumentó la población y comercio de la villa de Sóller, cuyo desarrollo en la actualidad es tan importante que basta por sí sola para darle un movimiento extraordinario. Sus edificios más notables son: el ex convento de San Francisco, situada á la izquierda en las afueras de la población; un recinto fortificado que existe en el interior, el cual se construyó el siglo XVI para guarecerse de las invasiones de los moros argelinos; su iglesia parroquial de grandes dimensiones, la cual contiene buenos altares y algunas notables obras de arte; el oratorio de las Madres Escolapias, recientemente construido bajo la dirección de don Bartolomé Ferrá; el oratorio del Hospital, en el que se guarda una pintura gótica de gran valor; el antiguo templo de la Concepción, en el Arrabal de la Alquería del Conde; la Casa Consistorial con su típica torre, la casa Rubert y la de Mayol, llamada El Castellet.

Tiene antigüedades dignas de estudio, desde las Amonitas en Lofre y otros fósiles muy raros en Muleta, hasta la estatua de San Bartolomé, del escultor napolitano, Juan de la Cronxa, que se conserva en la iglesia parroquial.

El aspecto de Sóller es sumamente agradable y sus habitantes son de carácter decididamente alegres y activos. La plaza del Borne, que atraviesa el torrente por uno de sus lados, es el sitio más céntrico y agradable de la población.»

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ PONS, Bartomeu; FRONTERA PASCUAL, Guillem (2000): "Història del turisme a les Illes Balears", *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears*, Ed. Fundació La Caixa, Barcelona, pàg. 16-36.
- BIDWELL, Charles Toll (1876): *The Balearic Islands*, Ed. Sampson Low-Marston-Searle & Rivington, Londres.
- CABANYES BALLESTER, Josep Antoni (1970): *Notas y observaciones hechas en mi viaje y permanencia en Mallorca*, Ed. Pòrtic, Barcelona.
- CORTADA, Juan (1948): *Viaje á la isla de Mallorca en el estio de 1845*, Imp. Mossèn Alcover (edició facsímil), Col. Reedición Obras de Ayer, núm. 1, Palma.
- DEMBOWSKI, Carlos (1931): *Dos años en España y Portugal durante la Guerra Civil 1838-1840*, Ed. Espasa-Calpe, Col. Universal, núm. 1188-1190, Vol. 2, Madrid.

²⁴ PARERA SAURINA, Miquel (1904): *Mallorca artística, arqueológica, monumental*, (Ed. facsímil 1991), José J. de Olañeta Editor, Palma, pàg. 184-185.

- FIOL GUISCAFRÉ, Joan Miquel (1990): *De Balearibus. Bibliografia de viatges per les Balears i Pitiüses fins al 1900*, Ed. Miquel Font Editor, Col. Alicorn, núm.5, Palma.
- FURIÓ, Antonio (1840): *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, Imp. Pedro José Gelabert, Palma.
- GRASSET DE SAINT-SAUVEUR, André (1952): *Viaje a las islas Baleares y Pithiusas*, Ed. RODA (Gráficas Miramar), Palma.
- LAURENS, Jean-Joseph (1971): *Recuerdos de un viaje artístico a la isla de Mallorca*, Ed. Ediciones de Ayer, Palma.
- LUÍS SALVADOR, Archiduque de Austria (1987): *Las Baleares por la palabra y el grabado*, Ed. Caixa de Balears (edició facsímil), Vol. 5, Palma.
- PAGENSTECHER, H. A. (1989): *La Isla de Mallorca. Reseña de un viaje*, Ed. El Drac Editorial (edició facsímil), Palma.
- PARERA SAURINA, Miquel (1904): *Mallorca artística, arqueológica, monumental*, (Ed. facsímil 1991), José J. de Olañeta Editor, Palma.
- PICORNELL, Climent (1989): *Turisme i Territori a les Illes Balears*, tesi doctoral (inèdita), Palma.
- PIFERRER, Pablo; QUADRADO, José Maria (1888): "Islas Baleares", *España sus monumentos y artes-su naturaleza e historia*, Imp. Editorial de Daniel Cortezo y C^a, Barcelona.
- RULLAN, José (1878): *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*, 2 Vol., Imp. Mossèn Alcover, Palma.
- VARGAS PONCE, Jose (1983): *Descripciones de las islas Pithiusas y Baleares*, José J. de Olañeta Editor, (edició facsímil), Col. Pequeña biblioteca calamvs scriptorivs, núm. 71, Barcelona.
- VUILLIER, Gaston (1973): *Les illes oblidades. Viatge a les Illes Balears*, Ed. Moll, Col. Els Treballs i els Dies, núm. 10, Palma.
- WOOD, Charles W. (1968): *Cartas desde Mallorca*, Ed. Ediciones de Ayer, Palma.